

Karl Marx'ın yeniden keşfi

MARCELLA MUSTO

Çok az insan dünyayı Karl Marx'ın sarstığı kadar sarstı. Sessiz sedasız öldükten sonra, ünü tarihte eşi benzeri görülmemiş şekilde hemen dalga dalga yayıldı. İsmi kısa sürede Detroit ve Şikago'daki işçilerin, Kalküta'daki ilk Hintli sosyalistlerin ağızlarındaydı. Devrim sonrası Moskova'da, Bolşeviklerin kongresinin duvarında onun resmi asılıydı. Avrupa'dan Şangay'a siyasi örgütlerin ve sendikaların programlarını, tüzüklerini onun düşünceleri etkiledi.

Fikirleri felsefeyi, tarihi ve iktisadı geri dönülemez şekilde değiştirdi. Fakat kuramları benimsense de 20. yüzyılda insanlığın azımsanamaz bir kısmı için hakim ideoloji ve devlet doktrinleri haline geldiler; yazıları geniş coğrafyalara yayılsa da çalışmalarının bugün hâlâ toplu ve bilimsel bir baskısı yok. Bu kader, tarihin büyük düşünürleri arasında sadece Marx'ı buldu.

Bu özel durumun nedeni büyük ölçüde Marx'ın *oeuvre*'si.* Yayınlanan eserleri (çoğunu 1848-1862 arasında zamanının en önemli gazetelerinden *New-York Tribune*'ne yazdığı gazete makalelerini saymazsak), kısmen tamamlanan eserlerine ve yaptığı araştırmalara kıyasla daha az. Ömrünün son yıllarında, 1881'de, Karl Kautsky tüm eserlerinin toplu basımını yapmayı düşünüp dü-

şünmediğini sorduğunda şöyle cevap vermişti Marx: "Öncelikle o eserlerin yazılıp bitirilmesi gerekiyor ama."¹

Marx ardında basılanlardan çok daha fazla yayımlanmamış elyazması bıraktı. Genel kanının aksine, *oeuvre*'si parçalı, kimi zaman çelişkiliydi; ve bu özellikleri *oeuvre*'sinin özel niteliği olan tamamlanmamışlığının (*incompleteness*) kanıtı. Çok zor yöntemi ve acımasız özelleştirileri, başladığı birçok işin sonunu getirememesine neden oldu... Yoksulluk ve sürekli hastalık tüm ömrü boyunca yakasını bırakmadı... Yıllar içinde dinmeyen bilme arzusu onu sürekli yeni çalışmalara sürükledi... İşte tüm bunlar, tamamlanmamışlığı tüm entelektüel üretimi ve yaşamı boyunca yoldaşı ve düşmanı yaptı.

MARX VE MARKSİZM: TAMAMLANMAMIŞLIK KARŞISINDA SİSTEMİTİZASYON

Karl Marx'ın 1883'deki ölümünün ardından Friedrich Engels arkadaşının bıraktığı mirası yayıma hazırlama işine girişti. Materyalin dağımıklığı, Marx'ın kullandığı dilin kapalı olması ve elyazmasının okunaksız oluşu bu işi oldukça zorlaştı-

(*) *Oeuvre*: Bir sanatçının ya da yazarın bütün yapıtları; yayımlanmış, yayımlanmamış eserlerin tümü, eserlerin taslakları, yaptığı yazışmalar..

1 Karl Kautsky, *Mein Erster Aufenthalt in London*, içinde Benedikt Kautsky (der.), *Friedrich Engels' Briefwechsel mit Karl Kautsky* (Viyana, 1955), s. 32.

yordu. Özgün materyallerden seçki yapıp bunların yeniden düzenlenmesi, düzenlenmemiş ve tamamlanmamış metinlerin yayıma hazırlanması ve Marx'ın bilinen eserlerinin tekrar basılması ve çevrilmesi üzerine yoğunlaştı Engels.

Engels 1888'de yayımlanan kendi eseri *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'na ek olarak ve 1891'de yayımlanan *Gotha Programının Eleştirisi*'ne koyduğu *Feurbach Üzerine Tezler* gibi istisnalar dışında, büyük oranda Marx'ın ölümünden önce sadece ilk cildi basılan *Kapital*'in yayıma hazırlanması üzerinde çalıştı. On yıldan uzun süren bu çalışmanın ardındaki tümüyle anlaşılır gaye "tamamlanmış bir çalışma kadar bütünlüklü"² bir eser ortaya çıkartmaktı. *Kapital*'in ikinci ve üçüncü cildi üzerindeki bu editoryel iş sürecinde Marx'ın özgün elyazmalarının kaynağını ve gelişimini yeniden düzenlemenin ötesine geçti. Engels'in amacı, herbiri tamamlanmışlıktan çok uzak versiyonlardan yaptığı seçki temelinde (ayrıca zaten ortada birbirinden çok farklı versiyonlar bulunmaktaydı) bütünlüklü, yekpare bir çalışma ortaya çıkartmaktı. Dolayısıyla kitabın ciltlerini yayıncılara tamamiyle düzenlenmiş ve bitirilmiş bir halde gönderdi.

Engels, daha önceki çalışmalarıyla kuramsal sistemitizasyon sürecine doğrudan katkıda bulunmuştu zaten. 1879'da yayımlanan ve Engels tarafından "Marx'la mücadelesini verdiğimiz diyalektik yöntemin ve komünist dünya görüşünün az çok tamamlanmış bir sunumu"³ olarak nitelendiği *Anti-Dühring*, "Marksizm" in bir sisteme dönüşüp, zamanında yaygın olan eklektik sosyalizmden ayrışmasında çok önemli bir referans noktasıydı. *Ütopyadan Bilime Sosyalizm* ise neredeyse *Komünist Parti Manifestosu*'nun kiyle karşılaştırılabilir derecede başarı elde etti.

Açık bir polemik içinde, geniş kitlelere ulaşmak için yapılan bu tür bir sadeleştirme ile bir kuşak sonraki Alman sosyal demokrasinin benimsediği türden bir sadeleştirme ve basitleştirici ansiklopedik sentezler arasında elbette ciddi farklar var-

dı. Fakat Engels'in doğa bilimlerine merakının, sosyal Darwinciliğin evrimselci kavramsallaştırmalarına kapı araladığı ve daha sonra tüm bu tür kavramsallaştırmaların işçi hareketleri tarafından da benimsendiği söylenebilir.

Marx'ın düşüncesi kimi zaman belirlenimciliğin cazibelerine kapılsa da eleştirel ve açtı; bu haliyle 19. yüzyıl Avrupa'sının kültürel ortamıyla çatıştıyordu. Başta Darwincilik olmak üzere sistematik kavramsallaştırmalarla kuşatılmış bir kültürel ortamdı bu. Yeni doğmuş Marksizm, Darwinciliğe cevap verebilmeyi hedeflerken, Kautsky'nin editörlüğünü yaptığı *Die Neue Zeit*'in sayfalarında erkenden ortodoksiye dönüştü ve Darwinizmle kaynaştı.

Marx'ın çalışmalarının bir sisteme dönüştürülmesini sağlayan etmenleri tespit etmek için bu sistemin yayılma şekillerine bakabiliriz. Sentez kitapçıkları ve kısmi özetler bu süreçte başrol oynadılar. Ayrıca, metinlerin siyasi amaçlarla kullanılması metinlerin içeriğine tesir etti; yazılarının ilk basımları editörlerin revizyonlarıyla basıldı. Marx'dan arda kalanın ne olduğu konusundaki belirsizlik hali, bazı yazılarına giderek artan şekilde uygulanan sansürlerle bütünleşti. Marx'ın düşüncesini yaymak için önemli olan el kitapçıkları elbette etkili propaganda araçlarıydı; fakat bu kitapçıklar Marx'ın kavramsallaştırmalarının belli bir ölçüde değiştirilmesine yol açtı. Proletarya partisinin pratik ihtiyaçlarına cevap verebilmeleri için dağıtılan eserler, pozitivizmle yoğruldu. Özgün materyaller çevrilirken kuramsal olarak fakirleştirilmiş ve kabalaştırılmış metinlere dönüştürüldü,⁴ tanınmaz hale getirildi.

Bu süreç içinde şematik bir doktrin olan İkinci Enternasyonal dönemi Marksizmi şekillendirdi (1889-1914); iktisadi belirlenimciliğe basitleştirici evrimci yorum katıldı. Tarihin kendiliğinden ilerici bir akışı olduğu ve bu yüzden kapitalizmin sosyalizmle ikame olacağına dair esnek olmayan ama naif bir inancın rehberliğindeki Marksizm mevcut gelişmeleri yorumlayamadı; devrimci praksisin yerine var olan düzenin beka-

2 Friedrich Engels, *Vorwort to Karl Marx, Das Kapital, Zweiter Band, Marx Engels Werke, Band 24* (Berlin 1963), s.7.

3 Agy. "Vorworte zu den drei Auflagen", *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*'in içinde, MEGA² I/27 (Berlin, 1988), s. 492.

4 Bkz. Franco Andreucci, *La diffusion e la volgarizzazione del marxismo*, içinde Eric J. Hobsbawn ve diğerleri (der.), *Storia del marxismo*, 2. Cilt (Turin, 1979), s. 15.

sını savunan bir tür kaderci dingincilik üretildi.⁵ Bu doktrin Marx'ın daha ilk eserinde yazdıklarıyla çelişmekteydi:

“Tarih hiçbir şey yapmaz [...] ‘tarih’ insanı kendi amaçları doğrultusunda kullanan başka bir insan değildir; tarih, insanın kendi amaçları doğrultusundaki eyleminden başka bir şey değildir.”⁶

Marx'ın kapitalizmin dinamik esaslarını tarif etmeyi ve kapitalizm içindeki gelişme eğilimlerini nitelemeyi amaçlayan görüşleri,⁷ genel geçerliliği olan tarihsel yasalardan tarihsel gidişatın hatıta belli ayrıntı olayların çıkarsanabileceği görüşüne dönüştürüldü.

Kapitalizmin içsel çelişkileri yüzünden can çekiştiği ve kendiliğinden yıkılma yolunda olduğu fikri, ilk tamamıyla “Marksist” siyasi platform olan 1871 tarihli *Erfurt Programı*'nın kuramsal yaklaşımlarında ve Kautsky'nin açıklamalarında ki hakim görüştü. Şöyle diyordu Kautsky:

“Engellenemez ekonomik gelişme, doğa yasalarının bir sonucu olarak kapitalist üretim biçiminin iflasına yol açacaktır. Şimdikinin yerine yeni bir toplumsal form yaratmak *arzulanan* bir şey olmaktan çıkmış kaçınılmaz hale gelmiştir artık.”⁸

Bu ifade zamanında yaygın olan algının en açık ve önemli göstergesidir. Bu açıdan Kautsky kendisini en çok etkileyen adamın görüşlerinden çok uzağa düşmüştür.

20. yüzyılda Marx'ın düşüncesinin yaygınlaşmasında büyük rol oynayan Rus Marksizmi, bu kaba sistemitizasyonu izleyip daha da güçlendirmiştir. Rus Marksizminin öncülerinden Georgi Plekhanov “Marksizm bütünlüklü bir dünya kavrayışıdır”⁹ diyor, basite indirgeyen tekçilikle (monizm) iktisadi düzenlemelerin aynı zamanda üstyapıyı dönüştüreceğini iddia ediyordu. 1909 tarihli *Materyalizm ve Ampirokritisizm*

adlı kitabında V. I. Lenin ise materyalizmi “doğanın nesnel yasalarının ve bu yasaların bireyin zihnine aşağı yukarı aslına uygun olarak yansımalarının tespiti”¹⁰ olarak tanımlıyordu. Yani, insanlığın iradesi ve bilinci “kaçınılmaz ve zorunlu”¹¹ olarak doğanın gerekliliklerine uymak zorundaydı. Pozitivist paradigma bir kez daha zaferini ilan etmiş oluyordu.

Sert ideolojik çekişmelere rağmen İkinci Enternasyonal'in karakteristik özelliği olan kuramsal öğelerin çoğu Üçüncü Enternasyonal'in kültürel ortamına taşındı. Bu süreklilik Nikolai Bukharin'in 1921 yılında basılan *Tarihsel Materyalizm Kuramı*'nda tüm açıklığıyla görülebilir. Şöyle yazıyordu Bukharin: “Doğa ve toplumun belirli bir düzenliliği, sabit bir yasası vardır. Bu doğal kanunun belirlenimi bilimin öncelikli görevidir.”¹²

Marksizm-Leninizmin kuruluşuyla Marx'ın düşüncesinin yozlaşması en açık ifadesini buldu. Kuram, eyleme yönlendirme işlevinden yoksunlaştırılarak *a posteriori* meşrulaştırma aracına dönüştürüldü. Çıkamaz sokağa “Diamat” (Diyalektik Materyalizm – *Dialekticeskij materializm*) ile, “Marksist-Leninist partinin dünya görüşü”¹³ ile girildi. J. V. Stalin'in 1938 tarihli *Diyalektik Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm* adlı geniş kitlelere ulaşan kitapçığı bu doktrinin temel öğelerini yerleştirdi. Stalin, ortak yaşam “toplumsal gelişmenin zaruri yasalarıyla” yönetilir, bunlar “tamamiyle gözlemlenebilir” yasalardan oluşur; ve “toplumun zaruri gelişiminin ifadesi toplum tarihidir ve toplum tarihini çalışmak bir bilimdir” diyordu. Bunun anlamı ise “toplumsal yaşamın tüm karmaşıklığına rağmen toplum tarihi bilimi, tıpkı biyoloji gibi bir bilimdir; toplumun gelişim yasalarını pratiğe uygulamak için kullanılır” demek, dolayısıyla “proletarya partisinin görevi eylemi bu yasalarla temellendirmektir”¹⁴ diyebilmektir. “Bi-

5 Bkz. Erich Matthias, *Kautsky und der Kautskyanismus* içinde *Marxismusstudien II* (Tübingen, 1957), s. 197.

6 Friedrich Engels ve Karl Marx, *Die heilige Familie*, Marx Engels Werke, Band 2 (Berlin, 1962), s. 98.

7 Bkz. Paul M. Sweezy, *The Theory of Capitalist Development* (New York, 1942), s.19 ve 191

8 Karl Kautsky, *Das Erfurter Programm, in seinem grundsatzlichen Teil erlautert* (Hanover, 1964), s.131f.

9 Gheorgi V. Plekhanov, *Fundamental Problems of Marxism* (Londra, ? [1973], s. 3-4.)

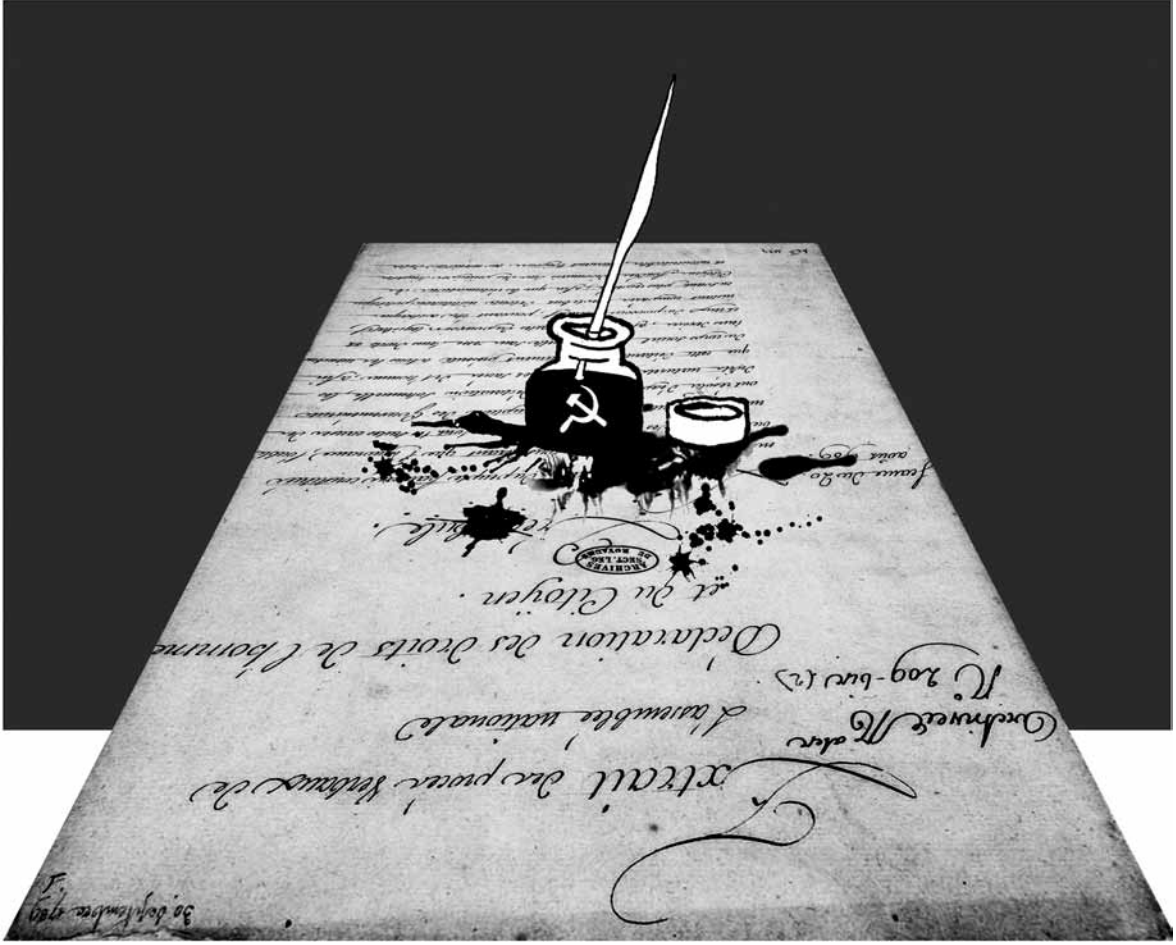
10 Vladimir Ilic Lenin, *Materialism and Empirio-Criticism*, içinde *Lenin Collected Works*, XIV (Moskova, 1972), s. 153.

11 Age. s. 187.

12 Nikolai I. Bukharin, *Theory of Historical Materialism* (Moskova, 1921), s. 18.

13 Josef V. Stalin, *Dialectical and Historical Materialism* (Londra, 1941), s. 5.

14 Age. s. 13-15.

LEVENT GÖNENÇ

limsel” ve “bilim” kavramlarının yanlış kullanımının ne raddeye ulaştığı burada açıkça görülüyor. Titiz ve tutarlı kriterlerle temellenen Marx’ın yönteminin bilimselliği, içinde çelişkilere yer olmayan doğa bilimlerinin yöntemiyle ikame edildi. Sonuç olarak, tarihsel yasaların doğa yasaları gibi insanın iradesinden bağımsız işlediğini savunan tarihsel yasaların nesnellğine dair bir tür batıl inanç ortaya çıktı.

Bu ideolojik ilmihalin yanında, en katı ve sıkı haliyle bir dogmatizm kendine geniş bir alan bulabildi. Marksist-Leninist ortodoksinin uyguladığı bükülmez tekçilik, Marx’ın yazdıklarını saptırdı. Şüphesiz Marx, Sovyet devrimiyle Marksizmin o zamana dek dışlandığı coğrafyalara ve toplumsal sınıflara yayılma ve oralarda dolaşma imkanı bulmuştu. Fakat dolaşımdaki metinler, Marx’ın kendi yazdıklarından ziyade çoğunlukla partinin kitapçıları, el kitapları ve “Marksist” antolojiler-

di. Marx’ın bazı metinlerine uygulanan sansür artarken, bazı metinleri bölük pörçük edildi, değiştirildi. Örneğin ekstrapolasyon pratikleriyle çeşitli alıntılar belli bir amaca hizmet edecek şekilde bir araya getirildi. Tüm bunlar, önceden alınmış kararlara göre gerçekleştiriliyor, haydut Procutus’ın kurbanların uyguladığına benzer bir yöntem kullanılıyordu: Eğer metinler çok uzunsa kısaltılıyor, çok kısalarsa uzatılıyordu.

Sonuçta, düşüncenin yayımlanması ve şematize edilmemesi; yaygınlaştırılması ve kuramsal olarak fakirleştirilmemesi arasındaki ilişki elbette çok zor meselelerdi. Özellikle, Marx’ın eleştirel ve kasten sistemik olmayan düşüncesi söz konusuyken... Fakat ne olursa olsun, herhalde Marx’ın başına daha kötü bir şey gelemezdi.

Çeşitli siyasi ihtiyaçları görmek için farklı perspektifler tarafından çarpıtılıp asimile edilen Marx, bu perspektifler adına yerildi. Kuramı eleştirelilik-

ten çıkartılıp İncil'deki özlü sözler gibi kullanıldı. Bu tür tefsirlerden aklın ucundan bile zor geçecek bir paradoks doğdu: Marx'ın "gelecekteki lokantalar için yemek tarifi yazmama"¹⁵ uyarısına aldırış edilmedi ve yeni bir toplumsal sistemin gayrimeşru babası haline geldi Marx. Titiz bir eleştirmen ve ulaştığı sonuçlarla asla tatmin olmayan bir düşünür en inatçı doktrinciliğin kaynağına dönüştürüldü. Maddeci tarih kavrayışına şiddetle inanan Marx, hiçbir yazarın kopartılmadığı kadar tarihsel bağlamından kopartıldı. "İşçi sınıfının kurtuluşu işçi sınıfının kendi işi olmalıdır"¹⁶ fikri konusunda şüphesi olmayan biri olarak, öncü siyasi birliklerin önceliğine ve sınıf bilincinin taraftarı ve devrimin lideri olduğuna inanan bir parti ideolojisinin içine hapsedildi. İnsanın yeteneklerinin gelişmesi için çalışma saatlerinin azaltılması fikrini savunan biriyken, Stakhanovizmin üretkenlik inancının içinde eritildi. Devletin yıkılması gerektiğine inanan biriyken, kendisini devletin siperi olarak buldu. İnsan bireyselliğinin özgür gelişimine inanan ender düşünürlerden biri, burjuva hukukunun yasal eşitliğinin ardında toplumsal eşitsizlikleri gizlediğine inanan, "hukuk eşit olmaktan ziyade eşitsiz olmalıdır"¹⁷ diyen biri olarak; toplumsal yaşamın kollektif boyutunun zenginliğini, tektürlülükle etkinsizleştirilen bir kavrayışa eklemelendirildi.

Marx'ın özgün tamamlanmamışlığı, haleflerinin sistemitizasyonunun baskısına tabi kılındı; düşüncesi aşınıp tam aksine dönüşene dek engellenemez bir biçimde doğasından kopartıldı.

MARX VE ENGELS'İN ÇALIŞMALARININ BASIMININ UZUN SERÜVENİ

"Marx ve Engels'in yazılarının tamamı [...] yazarların yakın arkadaşları ve öğrencileri [...] dışında hiç kimse tarafından okunmuş mudur?" diye sormuştu Antonio Labriola yazarların o zaman basılı olan eserleri hakkında. Bu soruya verdiği cevap dolambaçsızdı: "Bilimsel sosyalizmi kuran-

ların yazıları şimdiye kadar sadece onu kuranların ayrıcalığı oldu", "tarihsel maddecilik" "bitmek bilmeyen kelime oyunları, yanlış anlamlarla, grotesk çarpıtmalarla, garip gizlemelerle ve temelsiz yaratımlarla yayıldı".¹⁸ Daha sonraları yapılan tarihyazımsal çalışmaların gösterdiği gibi Marx ve Engels'in gerçekten okunduğu bir efsaneden ibaretti.¹⁹ Aksine, metnlerinin çoğu yazıldıkları dilde bile çok zor bulunuyordu. İtalyan bilimcinin "Marx ve Engels'in yazdıklarının bütün ve eleştirel bir baskısı"nın yapılması önerisi zaruri bir ihtiyaçtı. Labriola'ya göre ihtiyaç duyulan antolojiler derlemek değil, "eleştirel sosyalizmin bu iki kurucusunun tüm siyasi ve bilimsel eylemlerinin, tüm yazınsal üretimlerinin okurlara olduğu gibi sunulmasıydı. Zira bu yazarlar kendilerini okumayı isteyen herkese doğrudan konuşuyorlardı."²⁰ Labriola'nın bu dileğinden bir yüzyıldan uzun süre geçmesine rağmen henüz bu dileği gerçekleşmiş değil.

Marx'ın bütün eserlerini (*opera omnia*), Marx'ın edebi mirasını (*Nachlass*) elinde bulundurup, linguistik ve kuramsal yeterlilik sahibi üyeleri olan Alman Sosyal Demokrat Partisi'nden (SPD, *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) başkası basamazdı. Fakat, sosyal demokrasi içindeki çekişmeler Marx'ın yayımlanmamış eserlerinin yayımlanmasını engellemekle kalmadı, aynı zamanda elyazmalarının dağılmasına yol açarak bir sistematik baskının ilerde oluşmasını riske attı.²¹ SPD elindeki yazınsal mirasa inanılmaz derecede özensiz davrandı.²² Partinin hiçbir kuramcısı Marx ve Engels'in üretimlerinin dizelgesini tut-

18 Antonio Labriola, *Discorrendo di socialismo e filosofia, Scritti filosofici e politici*, Franco Sbarberi (der.) (Turin, 1973), s. 667-669.

19 Marx'ın biyografisi yazar Boris Nikolaevskij ve Otto Maenchen-Helfen kitaplarının önsözünde haklı olarak şöyle diyorlar: "Binlerce sosyalistten sadece bir kişi Marx'ın iktisat eserlerini okumuştur; binlerce anti-Marksistten biri bile Marx'ı okumamıştır." Bkz. *Karl Marx, Eine Biographie* (Berlin, 1976), s. VII.

20 Labriola, *Discorrendo*, s. 672.

21 Bkz. Maximilien Rubel, *Bibliographie des ouvres de Karl Marx* (Paris, 1956), s. 27.

22 Bkz. David Ryazanov, "Neueste Mitteilungen über den literarischen Nachlass von Karl Marx und Friedrich Engels", içinde *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung* (Leipzig, 1925); özellikle bkz. s. 385-386.

15 Karl Marx, *Nachwort to Das Kapital*, Erster Band, MEGA² II/6 (Berlin, 1987), s. 704.

16 Agy. *Provisional Rules of the International Working Men's Association*, MEGA² I/20 (Berlin, 2003), s. 13.

17 Agy. *Kritik des Gothaer Programms*, Marx Engels Werke, Band 19 (Berlin, 1962), s. 21.

madı. Bu yazarların yaptığı, eserlerinin anlaşılmasında büyük yardımı dokunacak hatta yazılarının devamı bile sayılabilecek yazışmaları toplama işine girişmediler.

Marx Engels Gesamtausgabe (MEGA) yani Marx ve Engels'in eserlerin toplu basımı ilk kez Moskova'daki Marx-Engels Enstitüsü direktörü David Borisovic Ryazanov tarafından 1920'lerde gerçekleştirildi. Çoğunlukla bu eserlerin yayımlanmasına destek değil köstek olan uluslararası işçi hareketindeki dalgalanmalar yüzünden bu çalışma karaya oturdu. Sovyetler Birliği'ndeki Stalinist tasfiyeler (bu projede çalışan bazı isimler de bu tasfiyelerden nasibini almıştı) ve Almanya'da Nazizm'in yükselişi bu projenin erkenden kesintiye uğramasına neden oldu. İşte esnek olmayan bir ideolojinin çatışkılı üretimi, eserlerinin tümü keşfedilmemiş bir yazardan ilham alarak doğdu. Marksizmin ortaya çıkışı ve dogmatik bir *corpus* halinde kristalize olması, Marx'ın düşüncesinin nasıl oluştuğu ve geliştiğini anlamak için gerekli olan metinlerin tanınmasından önce gerçekleşti.²³

Marx'ın erken dönem eserleri MEGA kapsamında geç de olsa basılmıştı. *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nin basımı 1927'yi, 1844 *Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe*'nin ve *Alman İdeolojisi*'nin basımı 1932'yi buldu. *Kapital*'in ikinci ve üçüncü cildi hususunda olduğu gibi bu eserler de tamamlanmış eserler olarak sunuldu ve bu yüzden daha sonra yanlış anlamalara yol açtı. *Kapital*'in hazırlık yazıları, örneğin "Doğrudan Üretim Sürecinin Sonuçları" üzerine olan 6. Bölümün taslağı 1933'de, "Grundrisse" olarak bilinen "Ekonomi Politik'in Eleştirisi İçin Ön Çalışma" 1939-1941 arasında az sayıda basıldı. Basılmayan eserler hakim ideolojik kanona zarar verebileceği endişesiyle ya gizlendiler ya da siyasi ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yorumlandılar. Ama hiçbir zaman Marx'ın çalışmalarının ciddi bir bütünlüklü değerlendirilmesi yapılmadı.

Toplu eserlerin ilk Rusça baskısı 1928-1947 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde *Soçinenija* (Toplu Eserleri) ismiyle basıldı. İsmi aksine Marx'ın yazdıklarının sadece bir kısmını içerse de yirmisekiz ciltten (otuzdokuz kitaptan) oluşan bu

çalışma o zamanların en geniş kapsamlı Marx-Engels çalışmasıydı. İkinci *Soçinenija* ise 1955-1966 yılları arasında otuz ciltte (kırkiki kitapta) basıldı. 1956-1968 yılları arasında ise Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde SED'in merkez komitesinin girişimiyle *Marx Engels Werke* (MEW) adıyla kırk bir ciltte (kırküç kitapta) basıldı. Bu baskı da tüm eserleri kapsamaktan uzaktı,²⁴ ayrıca eklenen giriş bölümleri ve notlarla Sovyet baskısını temel alıyor, okuru Marksist-Leninist ideoloji temelinde yönlendiriyordu.

Marx ve Engels'in kendi yazdıklarına sadık olarak tüm çalışmalarını yayımlamayı hedefleyen ikinci MEGA projesi ise 1960'larda doğdu. Fakat 1975'de başlayıp 1989'u takip eden gelişmeler yüzünden bu proje de sekteye uğradı. 1990'da projeye kaldığı yerden devam edilmesi amacıyla Amsterdam'da Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis ve Trier'de Karl Marx Haus the Internationale Marx-Engels-Stiftung (IMES) kuruldu. Yeni editoryal ilkelerin kabul edildiği zorlu bir hazırlık sürecinden sonra Dietz Verlag yerine Akademie Verlag kuruldu ve MEGA²'ye 1998'de başlandı.

MEGA²: YANLIŞ ANLAŞILMIŞ BİR YAZARIN YENİDEN KEŞFİ

Marx, kesinlikle unutulacağına dair öngörülerin aksine geçtiğimiz yıllarda uluslararası araştırmacıların ilgi alanına yeniden girdi. Düşüncesinin değeri yeniden vurgulandı ve yazdıkları Avrupa, ABD ve Japonya'daki kütüphanelerin tozlu raflarından indirildi. Bu yeniden keşfin en önemli örneklerinden biri MEGA²'nin sürdürülmesi oldu. Farklı disiplinler yeterlikten ve farklı ülkelerden birçok araştırmacının dahil olduğu bu proje dört bölüme oluşuyor: İlk bölüm Marx'ın *Kapital* dışındaki tüm çalışmalarını, makalelerini ve yazdığı taslakları; ikinci bölüm *Kapital*'i ve bu eserin oluşma sürecindeki tüm hazırlık yazılarını içeriyor. Üçüncü bölümde yazışmalar; dördüncü bölümde ise Marx'ın seçtiği alıntılar, dipnotlar ve sayfa kenarı notları var. Basılması planlanan 114

²⁴ Bu basımlarda sonra eklenen 1844 *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları* ve *Grundrisse* bulunmuyordu. Yine de diğer dillerdeki birçok baskı MEW'i temel alarak basıldı. Bu baskının yeniden basımına 2006'da başlandı.

²³ Bkz. Rubel, *Marx critique*, s. 81.

ciltten 53'ü halihazırda basılmış durumda. (Proje-ye yeniden başlanılan 1998 yılından bu yana 13 cilt hazırlandı.) Tüm bu ciltlerin herbiri iki kitap-tan oluşuyor. Bu kitapların birinde metnin kendisi, diğerinde ise dizin ve birçok ek açıklama no-tu yer alıyor.²⁵ Bu girişim, Marx'ın elyazmalarının, yazışmalarının ve adet edindiği üzere okur-ken yaptığı alıntılarının ve yaptığı dipnot açıklama-larının büyük kısmının daha önce hiç basılmadı-ğından büyük önem taşıyor.

Bu editoryel çalışmalar, dört bölümün herbi-rinde önemli sonuçlar sağladı. *Werker Artikel und Entwürfe* başlıklı ilk bölüm kapsamında iki ye-ni cilt basıldı: "Karl Marx-Friedrich Engels, *Wer-ke, Entwürfe. Januar bis Dezember 1885*"²⁶ başlık-lı birinci ciltte 1855'de *New-York Tribune* ve Bres-lau'da çıkan *Neu Oder-Zeitung* için Marx ve En-gels tarafından yazılmış 200 makale ve taslak bu-lunmakta. Siyaset ve Avrupa diplomasisi, ulusla-rarası iktisadi konjonktür ve Kırım Savaşı üzerine olan bilinen yazılar dışında, bu araştırmalar sonu-cunda Amerikan gazetesinde yayımlanan 21 im-zasız yazı günyüzüne çıkartıldı. "Friedrich En-gels, *Werke, Artikel, Entwürfe. Oktober 1886 bis February 1891*"²⁷ başlıklı ikinci cilt ise Engels'in ilerleyen yaşlarında yazdığı metinlerden bir seç-ki sunuyor. Bu ciltte birbiri ardına gelen proje-ler ve notlar bulunmakta. Bunlardan biri *Rolle der Gewalt in der Gescichte* başlıklı elyazması. İşçi ha-reketi örgütlerine seslenen bu metin ilk baskısını hazırlayan Bernstein'in yaptığı müdahalelerden arındırarak sunuluyor ve daha önce basılmış yazı ve makalelere dair bir önsöz içeriyor.

IMES tarafından basılan *Marx-Engels-Jahrbu-ch* başlıklı serinin ilk kitabı tamamen *Alman Ide-olojisi* üzerine.²⁸ MEGA²'nin beşte birini oluştu-ran bu kitap Marx ve Engels'in "I. Feuerbach" ve "II. Sankt Bruno" üzerine yazdıkları elyazmaların-dan oluşuyor. "Farelerin kemirici eleştirilerinden

kurtulan"²⁹ yedi elyazması bağımsız metinler ola-rak biraraya getirildi ve kronolojik olarak düzen-lendi. Bu baskıyla, Marx'ın çalışmasının bütün-sel olmayan karakteri tüm açıklığıyla ortaya çıkı-yor. Marx'ın kuramsal yorumu için yapılacak bi-limsel araştırmalar için yeni ve sağlam bir temel oluşmuş oluyor. Marx'ın maddeci düşüncesinin en kapsamlı sunumlarından biri olarak sayılan *Al-man Ideolojisi* şimdi özgün halindeki gibi, parçalı haliyle karşımıza çıkıyor.

MEGA²'nin ikinci bölümünü oluşturan "*Das Kapital*" und *Vorarbeiten, Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltlerine odaklanıyor. "Karl Marx, *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Zweites Buch. Redaktionmanuskript von Friedrich Engels 1884/1885*"³⁰ ise Engels'in, Marx'ın 1865-1881 yılları arasında yazdığı çeşitli boyutlardaki yedi elyazmasını temel alarak derlediği metinlerden oluşuyor. Aslında Engels Marx'tan ikinci cilde da-ir çok sayıda farklı versiyon almıştı ve bunların hangisinin basılması gerektiğine dair Marx tara-fından bırakılmış hiçbir açıklama yoktu:

[...] Konuşma diliyle dolu özensiz bir üslup, ço-ğu zaman küfürlü mizah, İngilizce ve Fransızca teknik terimler, bazen tamamiyle İngilizce yazıl-mış cümleler hatta sayfalar... Yazarın beyninde ge-lişirken hızlıca yazılmış düşünceler [...] Bölümle-rin sonuç kısımlarında yazarın bir sonraki bölü-me geçerkenki endişesiyle birbirine bağlanmamış, daha sonra geliştirilmek üzere bırakılmış cümle-ler vardı.³¹

Engels, bu yüzden belirleyici editoryel kararlar almak zorundaydı. En son bulgulara göre, Engels metinde şu ana kadar tahmin edilenden çok daha fazla, 5000 civarında değişiklik yaptı. Metin için-deki pasajlara eklemeler ya da çıkartmalar yap-mak, metnin yapısında değişiklikler yapmak, pa-ragraflara başlık eklemek, bazı kavramlar yerine başka kavramlar kullanmak, bazı formülasyonla-rı yeniden düzenlenmek ve diğer dillerden alınıp kullanılan sözcüklerin çevrilmesi Engels'in yaptı-ğı bu değişiklikler arasında. Yayımcılara verilen

25 MEGA² hakkında detaylı bilgiye www.bbaw.de/vs/mega ad-resinden ulaşılabilir.

26 MEGA² I/14, H.-J. Bochinski ve M. Hundt (der.) (Berlin, 2001).

27 MEGA² I/31, R. Merkel-Melis (der.) (Berlin, 2002).

28 Karl Marx ve Friedrich Engels ve Joseph Weydemeyer, *Die deutsche Ideologie. Artikel, Druckvorlagen, Entwürfe, Reinschri-ftefragmente und Notizen zu, I. Feuerbach' und, II. Sankt Bruno, Marx-Engels-Jahrbuch 2003* (Berlin, 2004).

29 Karl Marx, *Zur Kritik der politischen Ökonomie, Erstes Heft, MEGA² II/2* (Berlin, 1980), s. 102.

30 MEGA² II/12, K. Hayasaka, R. Hecker, A. Miyakawa, S. Ohno, S. Shibata ve R. Yatuyanagi (der.) (Berlin, 2005).

31 Engels, *Vorwort to Karl Marx, Das Kapital, Zweiter Band, s. 7.*

kopya tüm değişiklikler yapıldıktan sonra verilmişti. Yani elimizde cilt tüm bu seçim, birleştirme ve düzeltme sürecini yeniden inşa etme, Engels'in nerede önemli düzeltmeler yaptığı, nerede Marx'ın – çalışmasının son aşamasını yansıtmayan, son taslak haline gelmeyen– elyazmalarına sadık kalarak okuduğunu görme fırsatı sunuyor.

Kapital'in üçüncü cildi "Karl Marx, *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Dritter Band*"³² Marx'ın somut bir şekil veremediği tek cilt. Bu yüzden Engels bu cilt üzerinde daha da fazla editöryel müdahalelerde bulunmuştu. Bu cildin önsözünde şöyle yazıyor Engels:

[...] büyük ölçüde tamamlanmamış bir taslak. Her kısmın başlangıç bölümleri büyük titizlikle hazırlanmış ve üslubu üzerine özenilmiş. Ama elyazması ilerledikçe daha üstünkörü ve eksik hale geliyor; yan konulara sapmalar sık sık görülüyor, bu yan konuların argümandaki yerinin ne olduğu ise daha sonra karar verilmek üzere tartışılmadan bırakılıyor.³³

Engels, 1885-1894 yılları arasında enerjisinin büyük kısmını bu türden zor bir editöryel iş üzerine sarfetmiş; hazırlık aşamasındaki, "*statu nascendi*"deki³⁴ düşünceleri ve kabataslak metinleri tamamlanmış ve sistematik bir iktisat kuramının doğacağı bütünlüklü başka bir metin yaratmıştı.

Bu durum "Karl Marx-Friedrich Engels: *Manuskripte und redaktionelle Texte zum dritten Buch des Kapitals*"³⁵ başlıklı ciltte iyice belirginleşmekte. Bu cilt Marx'ın *Kapital*'in üçüncü cildi üzerine 1871 ve 1882 yılları arasında yazdığı son altı elyazmasını içermekte. Bunun en önemlisi 1875'de yazılan "Artı Değer Oranı ve Kâr Oranı Arasındaki İlişkinin Matematiksel Çözümlemesi" başlıklı ve Engels'in editöryel eklemelerini içeren bölüm. Engels'in eklemelerini içeren bölüm baskıya giden versiyonu bire bir gösteriyor. Bu kitabın diğer bir başarısı, içerdiği ellibir metinden kırkbeşi-

nin ilk kez basılması. Yakında tamamlanacak olan ikinci bölümle birlikte Marx'ın bıraktığı metinlerin özgün hali ile Engels'in editöryel katkılarının değeri ve sınırları için eleştirel bir yorumlama alanı sağlayacak.

MEGA²'nin üçüncü bölümü, *Briefwechsel*, Marx ve Engels'in birbiriyle ve iletişimde olduğu başkalarıyla yaptıkları yazıştıkları içermekte. Marx ve Engels tarafından yazılan 4000 mektup bulundu (bunların 2.500'ü Marx ve Engels arasındaki yazışmalar). Ayrıca, başkaları tarafından onlara yazılan 10.000 mektup bulunmakta ve bunların çoğu MEGA² öncesinde hiç basılmadı. 6.000 başka mektubun varlığına dair sağlam kanıtlar bulunmakta ama bu mektuplara hâlâ ulaşamadı. Hazırlanan dört yeni cilt, yazışmalar aracılığıyla Marx'ın entellektüel biyografisinin önemli aşamalarını yeniden okumamızı sağlayacak.

"Karl Marx-Friedrich Engels, *Briefwechsel Januar 1858 bis August 1859*"ün³⁶ arkaplanında 1857 ekonomik krizi bulunmakta. Bu kriz Marx'ın 1848 yenilgisinden sonra geri çekilen devrimci hareketin yükseleceği umudunu alevlendirmişti: "Kriz yaşlı bir köstebek gibi yeraltına giriyor."³⁷ Bu beklenti onu yeni bir entellektüel çaba içerisine sokmuş ve olmasını umduğu ama gerçekleşmeyen "tufandan (*déluge*) öncenin"³⁸ iktisat kuramının temel taslağını hazırlamaya yönlendirmişti. Tam bu dönemde, *Grundriss*'nin son defterlerini yazmış ve bunu kitapçıklar halinde basmaya karar vermişti. *Siyasal İktisadın Eleştirisine Bir Katkı* başlıklı ilk kitapçık 1859 Haziranında basılmıştı. Bu dönemde Marx "derin bir sefalet"³⁹ içindeydi: "Kimsenin bu denli parasızlık içinde 'para' üzerine yazdığını sanmam."⁴⁰ Bu koşulların "iktisat" çalışmalarına engel olmaması için mücadele etmişti: "Bedeli ne olursa olsun amaçım doğrultusunda ilerlemeliyim. Burjuva toplumun beni *para makinasına* dönüştürmesine izin

32 MEGA² II/15, R. Roth, E. Kopf, VE c. E. Vollgraf (der.) (Berlin, 2004).

33 Friedrich Engels, *Vorwort* to Karl Marx, *Das Kapital*, Dritter Band, MEGA² II/15, s. 6.

(*) *Statu nascendi*: Doğum aşamasındaki hal.

34 Age. s. 7.

35 MEGA² II/14, C.E. Vollgraf ve R. Roth (der.) (Berlin, 2003).

36 MEGA² III/9, V. Morozova, M. Uzar, E. Vashchenko ve R. Rojahn (der.) (Berlin, 2003).

37 Karl Marx to Friedrich Engels, 22 February 1858, age., s. 75.

38 Karl Marx to Friedrich Engels, 8 December 1857, MEGA² III/8 (Berlin, 1990), s. 210.

39 Karl Marx to Friedrich Engels, 16 April 1859, MEGA² III/9, s. 386.

40 Karl Marx to Friedrich Engels, 21 January 1859, age. s. 277.

vermemeliyim.”⁴¹ Fakat ikinci kitapçık günyüzüne çıkmamış, iktisat yazılarının bir sonraki baskısı 1867’yi, yani yayımcılara *Kapital*’in ilk cildini gönderdiği yılı bulmuştu.

“Karl Marx-Friedrich Engels, *Briefwechsel September 1959 bis Mai 1860*”⁴² ve “Karl Marx-Friedrich Engels, *Briefwechsel Juni 1860 bis Dezember 1861*”⁴³ başlıklı ciltlerde Vogt ve Marx arasındaki şiddetli tartışma ve *Herr Vogt* bulunuyor. 1959’da Karl Vogt, Marx’ı hakkında komplo düzenlemek ve 1848 hareketine katılanlara şantaj yapan bir grubun lideri olmakla suçlamıştı. Marx ise itibarını korumak için kendini savunmak zorunda kalmıştı. 1848 sürecinde ve sonrasında siyasi ilişkiler içinde olduğu militanlarla mektuplaşmış, Vogt üzerine çeşitli dokümanlar bulmuş ve tüm bunları 200 sayfalık *Herr Vogt* adında bir kitapçıkta toplamıştı.

Bu suçlamaların yalanlanması Marx’ın tam bir yılını aldı ve iktisat çalışmalarına ara vermesine yol açtı. Kitabının heyecan yaratacağını umsa da, Alman basımı hiç orali olmadı. Kişisel meseleler bu süreçte hiç de yumuşamamıştı. Para sorunlarının yanında, parasızlık yüzünden kötüleşen sağlığı Marx’ın canını çok sıkıyordu. 1861’in sonunda “eğer bu [sene] de geçen sene gibi geçerse cehennemini tercih ederim”⁴⁴ demişti. Birkaç hafta boyunca çalışmalarına ara vermek zorunda kalmıştı. Bu dönemde hayatındaki en büyük arzularından birinden bahsederek “ruhumun huzurunu koruyabileceğim tek meslek matematik”⁴⁵ demişti. 1861’de akciğeri iltihaplandı ve Engels’e şöyle yazdı: “Eyüp peygamber gibi çile çekiyorum. Ondan farkım tanrıdan korkmamak.”⁴⁶ Okumak için yanıp tutuşuyordu, kaçışı edebiyatta buldu: “Ne olacağı belli olmayan durumumun yarattığı ruh halini yatıştırmak için Thucydides okuyorum. En

azından antik yazarlar hep yeni kalıyorlar.”⁴⁷ Ne olursa olsun 1861 Ağustos’unda büyük gayretle yeniden çalışmaya koyuldu. 1863 Haziranına dek dört yapraklı formlardan oluşan 1472 sayfa, 23 defter yazmıştı. *Artı Değer Teorileri* bu çalışmalardan biriydi. Bu defterlerden ilk beşi, paranın sermayeye dönüşümü üzerineydi. Bu çalışma yaklaşık 100 sene ihmal edildi, ilk olarak 1973’de Rusça, 1976’da ise kendi dilinde basıldı.

“Karl Marx-Friedrich Engels, *Briefwechsel Oktober 1864 bis Dezember 1865*”in⁴⁸ temel konusu Marx’ın 28 Eylül 1864’de Londra’da kurulan Uluslararası İşçi Birliği’ndeki siyasi eylemleri. Buradaki mektuplar Marx’ın örgütün ilk yıllarında etkin olduğunu, onaltı yıl sonra birincil gündemi olan bu faaliyetleri bilimsel çalışmalarıyla biraraya getirmeye çalıştığını gösteriyor. O zamanlar tartışılan konular arasında Marx’ın önemini vurguladığı sendikaların işlevi ve Lassalle’in Prusya devleti tarafından finansal olarak desteklenen kooperatifler kurulması fikri gibi meseleler var. Lassalle’ye karşı çıkarak şöyle diyor Marx: “İşçi sınıfı ya devrimcidir ya da hiçbir şeydir.”⁴⁹ Başka bir konu Owenist John Weston’le girdiği polemik. Bu polemik yazışmaları 1898’de *Değer, Fiyat ve Kâr* adı altında toplanmıştı. Diğer bir konu ABD’deki iç savaş ve Engels’in yazdığı *Prusya’da Ordu Sorunu ve Aman İşçi Partisi* üzerine kitapçık.

Eleştirel tarihsel baskının önemi *Exzerpte, Notizen, Marginalien* başlıklı dördüncü bölümde de görülüyor. Bu bölümde Marx’ın devasa çalışmasına ışık tutabilecek, yazdığı özetler ve aldığı çalışma notları bulunuyor. Marx’ın üniversite yıllarından başlayarak ömrü boyu devam edecek olan okuduğu kitaplardan uzun alıntılar yapıp aralara yorumlarını yazma alışkanlığı vardı. Marx’ın *Nachlass*’ı yaklaşık 200 defterlik özetlerden oluşuyor. Bunlar Marx’ın kuramının kökenini dilediği gibi geliştiremediği bölümleri öğrenip yorumlamak için çok önemli. 1838’den 1882’ye dek sekiz dilde –Almanya, Antik Yunanca, Latince, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, İspanyolca ve Rusça– alı-

41 Karl Marx to Joseph Weydemeyer, 1 February 1859, age. s. 292.

42 MEGA² III/10, G. Golovina, T. Gioeva, J. Vasin ve R. Dlubek (der.) (Berlin, 2000).

43 MEGA² III/11, R. Dlubek ve V. Morozova (der.) (Berlin, 2005).

44 Karl Marx to Friedrich Engels, 27 December 1861, age. s. 636.

45 Karl Marx to Friedrich Engels, 23 November 1860, age. s. 229.

46 Karl Marx to Friedrich Engels, 18 January 1861, age. s. 319.

47 Karl Marx to Ferdinand Lassalle, 29 May 1861, age. s. 481.

48 MEGA², III/13, S. Gavril’chenko, I. Osobova, O. Koroleva ve R. Dlubek (der.) (Berlin, 2002).

49 Karl Marx to Johann Baptist von Schweitzer, 13 February 1865, age. s. 236.

nan bu alıntılar geniş bir disiplin yelpazesine konuşuyor. Bu bölümde, Marx'ın felsefe, sanat, din, siyaset, hukuk, edebiyat, tarih, siyasal iktisat, uluslararası ilişkiler, teknoloji, matematik, psikoloji, jeoloji, mineroloji, tarımbilim, etnoloji, kimya ve fizik alanlarında yazdıkları; gazete ve dergi makaleleri, parlamento raporları, istatistikler, raporlar, hükümet kurumlarının yayınları ve Fabrika Müfettişleri Raporları'nı da (*Reports of the Inspectors of Factories*) içeren ve çalışmalarını için büyük önem taşıyan ünlü "Mavi defterler" var. İşte bu çoğu hâlâ basılmamış bilgi cevheri Marx'ın eleştirel kuramının şantiyesiydi. MEGA²'nin otuz iki cilt olacak şekilde planlanan dördüncü kısmı ilk kez bunlara ulaşmamızı sağlayacak.

Kısa süre önce dört cilt basıldı. "Karl Marx, *Exzerpte und Notizen Sommer 1844 bis Anfang 1847*"⁵⁰ 1844 yazı ve 1845 Aralık'ı arasında tutulan altı defterden oluşuyor. Bunların ikisi Paris'teyken yazdığı 1844 *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'ndan oluşuyor. Diğer altısı Paris'ten sınır dışı edildikten sonra bir yıl kaldığı Brüksel'de ve Temmuz ve Ağustos aylarında kaldığı İngiltere'de yazılmıştı. Bu defterlerde Marx'ın siyasal iktisatla ilk karşılaşmasını ve iktisat kuramı üzerine ilk değerlendirmelerini bulmak mümkün. Siyasal iktisat kitapları arasında Storch ve Rossi'nin kitapları, Boisguillebert, Lauderdale, Sismondi; makine ve manifaktür teknikleri üzerine Baggageve Ure alıntıları bulunmakta. Bu defterleri dönemin basılmış ve basılmamış yazılarıyla karşılaştırdığımızda Marx'ın bu okumalarının fikirlerinin üzerindeki apaçık etkisi görünüyor. Bu notların bütünü ve gelişiminin yeniden yorumlanması, bu yoğun çalışma dönemindeki eleştirel düşüncesinin gelişimini ve kompleksliğini gösteriyor. Metin aynı zamanda ünlü *Feuerbach Üzerine Tezler*'i de içeriyor.

"Karl Marx-Friedrich Engels, *Exzerpte und Notizen September 1853 bis Januar 1855*"⁵¹ 1854 yılında tutulan dokuz defterden oluşuyor. Bunlar *New-York Tribune*'de yazdığı önemli makale di-

zileriyle eş zamanlı: Ekim-Aralık 1853'de "Lord Palmerston", Temmuz-Aralık 1854'de "Devrim İspanya'sı" üzerine yazdıkları ve 1856'da yayımlanan Kırım Savaşı üzerine yazdıkları var... (Bunların neredeyse tümü Engels'le birlikte yazılmıştır.) Bu defterlerin dördü diplomasi tarihi üzerine alıntılardan oluşuyor. Alıntılanan kitaplar çoğunlukla Famin ve Francis gibi tarihçiler; Alman avukat ve diplomat von Martens, Muhafazakar Partili Urquhart ve "Correspondence Relative to the Affairs of Levant" ve "Hansard'ın Parlamento Tartışmaları." Diğer beşi Chateaubriand, İspanyol yazar de Jovellanos, İspanyol general San Miguel, hemşerisi de Marliani gibi yazarlara, Marx'ın çoğunlukla İspanya bağlamına, toplumsal ve siyasi tarih ve kültür üzerine çalışmalarına yer veriyor. Tüm bu notların önemi Marx'ın kullandığı kaynakları ve makalelerini yazarken bunları nasıl kullandığını göstermesinde. Bu cildin sonunda Engels'in askerî tarih üzerine yaptığı bir dizi alıntı var.

Marx'ın neredeyse hiç bilinmeyen doğa bilimlerine olan merakı "Karl Marx-Friedrich Engels: *Naturwissenschaftliche Exzerpte und Notizen. Mitte 1877 bis Anfang 1883*"⁵² başlıklı ciltte ortaya çıkıyor. Bu ciltte Marx'ın 1877-1883 yılları arasında tuttuğu organik ve inorganik kimya üzerine tuttuğu notlardan oluşuyor ve Marx'ın çalışmalarının bir başka boyutuna ışık tutuyorlar. Marx üzerine yazılan biyografilerin çoğu Marx'ın ölümünün son onyılında kendi çalışmalarına son verdiği ve entellektüel merakını doyurduğunu savunan bir çok biyografideki efsane aydınlanıyor. Meyer Roscoe ve Schorlemmer gibi kimyagerlerin kitaplarından, fizik, psikoloji ve jeoloji gibi disiplinlere yayılan bir çalışma alanı bu (bu disiplinler 19. yüzyılın son çeyreğinde önemli bilimsel gelişmelere tanıklık etmişti ve Marx bu gelişmeleri hep öğrenmek istemişti). Bu çalışmalar Marx hakkında çok az bilinen bir boyutu ortaya çıkartıyorlar. Doğrudan *Kapital* üzerine olmayan bu çalışmalar bu merakın ardından neyin yattığı dair cevaplanmamış sorular bırakıyorlar. Bu cildin sonunda Engels tarafından yazılmış benzer temalarda yazılar var.

50 MEGA² IV/3, G. Bagaturija, L. Curbanov, O. Koroleva ve L. Vasina (der.) (Berlin, 1998).

51 MEGA² IV/12, M. Neuhaus and C. Reichel (der.) (Berlin, 2007).

52 MEGA² IV/31, A. Griese, F. Fessen, P. Jackel ve G. Pawelzig (der.) (Berlin, 1999).

Marx ve Engels'in sahip olduğu kitapların kadri Marx'ın elyazmalarından bile daha kötüydü. Engels'in ölümünden sonra, üzerinde ilginç notların olduğu kitaplarının bulunduğu iki kütüphaneye ihmal edilmiş, dağılmış ve sonraları çok büyük güçlüklerle biraraya getirilmiş ve kataloglanmıştı. Karl Marx-Friedrich Engels, *Die Bibliotheken von Karl Marx und Friedrich Engels*⁵³ başlıklı cilt, 75 yıllık araştırmanın ürünü. Bu ciltte üçte ikisi Marx ve Engels'a ait toplam 2.100 ciltlik 1.450 kitabın endeksi bulunuyor. Bu endeks ayrıca kitaplar üzerinde alınan notları hangi sayfa üzerinde alındığını belirtilerek içeriyor. MEGA² tamamlandığında henüz elimizde olmayan kitaplar da endekslenmiş olacak (şu ana kadar varlığı keşfedilen 3200 ciltlik 2.100 kitap bulunmakta) ve 40.000 sayfalık 830 metinde yer alan notlar ve okunan kitaplar üzerinde yapılmış sayfa kenarı yorumları yer alacak.

Marx'ı yakından tanıyan birçok kişinin söylediği gibi Marx kitapları lüks nesnelere gibi değil çalışma araçları olarak görürdü. Kitaplarını hor kullanmıştı, sayfalarının köşelerini katlamış, altlarını çizmişti. Kitapları hakkında "onlar benim kölelerim ve emirlerime boyun eğmek zorundalar"⁵⁴ demişti. Diğer taraftan kendini "kitapları tarihin çöplüğünden çıkarmak için yalayıp yutmaya lanetlenmiş bir makine"⁵⁵ olarak görüyor, olağanüstü bir özveriyle kitapların içine bırakıyordu kendini. Marx'ın okumaları ve aldığı notlar hakkında bilgi sahibi olmak (Kütüphanesindeki kitapların Londra'daki British Museum'da yıllarca usanmadan okuduğu kitapların yanında küçük bir kesit olarak kaldığını hatırlamalıyız) araştırmalarını anlamak için çok değerli. Bunlar aynı zamanda, çoğu kez Marx'ın düşüncelerinin ani bir şimşek çakmasıyla kendisine malum olduğunu iddia eden Marksist-Leninist yorumun çürütülmesi, Marx'ın düşüncesinin aslında kendinden önce gelen ve çağdaşı yazarların kuramsal öğelerinin yorumlanmasıyla oluştuğunu görmemizi sağlayacak.

53 MEGA² IV/32, H. P. Harstick, R. Sperl ve H. Strauss (der.) (Berlin, 1999).

54 Paul Lafargue, "Karl Marx. Persönliche Erinnerungen" içinde Vv. Aa., *Erinnerungen an Karl Marx* (Berlin, 1953), s. 152.

55 Karl Marx to Laura and Paul Lafarge, 11 April 1868, Marx Engels Werke, Band 32 (Berlin, 1965), s. 545.

Şimdi şöyle bir soru yöneltilebilir: Yeni tarihsel-eleştirel baskıdan nasıl bir yeni Marx doğuyor? Yeni doğacak Marx'ın, taraftarlarının ve hasımlarının uzun zamandır kabul ettiği Marx'tan farklı olacağı kesin. Eserlerinin yayılmasındaki çetrefillikler, eserlerini biraraya getiren bir baskının olmayışı, Marx'ın çalışmalarının temel özelliği olan tamamlanmamışlık, haleflerinin emanete hıyaneti, yanlış okumalar ve başka türlü yanlış okumalar büyük bir paradoksun nedenleri: Karl Marx yanlış anlaşılmalı bir yazar, derin ve yinelenen kavrayamamaların kurbanı. Onu Doğu Avrupa'daki baskıcı rejimlerin meydanlarındaki taştan heykellerdeki figür ya da dogmatik kesinlikle geleceği gösteren biri olarak değil, öne sürdüklerinin geçerliliğini kanıtlayabilmek için ömrünün sonuna dek kendini yeni çalışmalara adayan ve bu yüzden eserlerinin çoğunu tamamlayamayan bir yazar olarak görmemiz gerekiyor.

Çalışmalarının yeniden keşfedilmesiyle tartışmaya açık ve çokyönlü düşüncesinin zenginliği yeniden görünür kılınıyor ve gelecekteki Marx üzerine araştırmalar için verimli bir ufuk belirliyor.

MARX, İŞTE O "ÖLÜ KÖPEK"³

Marx'ın çalışmalarına duyulan ilgi, kuramsal anlaşmazlıklar ve siyasi gelişmeler yüzünden hiçbir zaman istikrarlı olmadı ve bazı zamanlarda büyük oranda düştü. Fakat, geçen yüzyılın sonunda rolünün tamamen bittiği ilan edilen Marx, tarih sahnesine yeniden çıkıyor.

Önceden hapsediği *instrumentum regni*'nin menfur bir işlevi olmaktan, Marksist-Leninizmin zircirlerinden kurtulan Marx'ın çalışmaları yeni bilgi alanlarında yeniden değerlendiriliyor, tüm dünyada yeniden okunuyor. Marx'ın değerli kuramsal mirası, sorumsuz maliklerinden ve daraltıcı kullanım biçimlerinden geri alınarak ortaya çıkartılıyor. Fakat, Marx'ı 20. yüzyılın gri "reel sosyalizm"inin içinde tanınamaz hale getirilmesi ne kadar yanlışsa; kuramsal ve siyasi mirasının

(*) Marx *Kapital*'in Birinci Cildi'nde Spinoza'nın yaptığı gibi Hegele bir "ölü köpek" gibi yaklaşılması gerektiğini söylüyordu. Burada ise yazar, özellikle 1980'lerde Marx'ın devrinin kapandığını, söylediklerinin artık günümüz için hiçbir öneminin kalmadığını savunanların Marx'a yaklaşımları için aynı ifadeyi kullanıyor.

şimdiki çelişkilerle alakasının kesilebileceğinin, mumyalanmış bir klasiğe döndürülebileceğinin ve akademik uzmanlığa hapsedilebileceğinin zannedilmesi de bir o kadar yanlış.

Marx'a duyulan ilgi elbette Marx'ın düşüncesinin çeşitliliğini göstermeye kendini adanmış sınırlı akademik çevrelerin ve filolojik araştırmaların ötesine geçiyor. Marx'ın yeniden keşfinin temelinde Marx'ın süregelen şimdiki açıklama kapasitesi var: Marx hâlâ şimdiki anlamak ve dönüştürebilmek için elzem bir araç.

Marx'dan günümüze ne kaldı? Marx'ın düşüncesi insanlığın özgürlük mücadelesi için ne kadar faydalı? Marx'ın çalışmalarının hangi kısmı zamanımızın eleştirisine ilham verebilir? İşte bunun gibi sorular birbiriyle hemfikir olmaktan çok uzak cevaplar buluyorlar. Eğer çağdaş Marx rönesansının ortaklaştığı bir nokta varsa o da bu filozofun hakim yorumunu oluşturan yekpare ortodoksilerin geçmişinden kopmak. Tüm sınırlarına ve senkretizme düşme riskine rağmen, birden fazla Marx'ın olduğu bir çağa giriyoruz. Dogmatizmler çağından sonra bunun aksi gerçekleşmezdi zaten. Bu soruların cevabı elbette araştırmacıların ve syasi aktivistlerin kuramsal ve pratik

araştırmalarda saklı.

Elzem Marxlardan en az ikisini niteleyebiliriz. Bunlardan ilki kapitalist üretim biçiminin eleştirisini yapan Marx. Dünya ölçeğinde gerçekleşen bu gelişmeyi sezen ve çözümlen; burjuva toplumu kimsenin yapamadığı kadar iyi betimleyen analitik, kavrayışlı ve yorulmaz araştırmacı Marx. Kapitalizmi ve özel mülkiyet rejimini insan doğasına içkin durağan senaryolarla algılanmasına karşı çıkan, bugün neo-liberal iktisadi, toplumsal ve siyasi örgütlenmelere alternatifler gerçekleştirmek isteyenlere önemli öneriler sunan düşünür... Dikkatimizi yoğunlaştırmamız gereken diğer Marx ise sosyalizm kuramcısı Marx. Zamanında Lasalle ve Rodbertus'nun propagandasını yaptığı devlet sosyalizmi fikrini reddeden; sosyalizmi toplumun sorunları için yumuşak yatıştırıcı yığınları olarak değil üretim ilişkilerini dönüştürebilmesi olarak gören düşünür.

Marx olmadan eleştirel sözyitimine mahkum olacağız. İnsanlığın kurtuluş mücadelesi Marx'ı kullanmaya devam edecek. Marx'ın "hayaleti" dünyayı dolaşmaya ve insanlığı sarsmaya uzun süre daha devam edecek.

İngilizceden çeviren YASİN KAYA